

Madde Kötüye Kullanımı ve Risk Faktörleri Üzerine Bir Gözden Geçirme

Psk. Zeynep Pervin ÖZCANER

Department of Psychology, Near East University, Faculty of Arts and Science, Nicosia-Cyprus

zeynepozcaner@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-4905-653X>

Yrd. Doç. Dr. Fahriye BALKIR

Department of Psychology, Near East University, Faculty of Arts and Science, Nicosia-Cyprus

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6493-7615>

Özet

Bu derleme çalışmasının amacı, madde kötüye kullanımına zemin hazırlayan psikolojik, biyolojik ve çevresel risk faktörlerini güncel literatür ışığında bütüncül bir yaklaşımla incelemektir. Madde kötüye kullanımının bireyin psikolojik, fiziksel ve sosyal işlevselliğini önemli seviyede düşürdüğünü ve özellikle genç nüfusta giderek artan bir halk sağlığı problemi hâline geldiği görülmektedir. İncelenen araştırmalar, özellikle ergen ve genç yetişkinlerde psikososyal stresörlerin, aile dinamiklerinin, akran etkisinin, travmatik yaşam olaylarının ve maddeye erişilebilirliğin kullanım yatkınlığını belirgin biçimde artırdığını göstermektedir. Ayrıca modern yaşamın getirdiği teknolojik gelişmeler, sosyal medya içerikleri ve haz odaklı eğilimler risk düzeyini artıran yeni faktörler olarak öne çıkmaktadır. Bireysel kırılganlığı artıran biyolojik ve psikolojik bileşenler; genetik yatkınlık, dürtüsellik ve duygu düzenleme güçlükleri olarak değerlendirilmektedir. Bu derleme, mevcut kanıtları bir araya getirerek madde kötüye kullanımını anlamaya yönelik kuramsal çerçeveyi güçlendirmekte ve önleyici müdahale çalışmaları için katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: madde kötüye kullanımı, risk faktörleri, madde bağımlılığı.

A Review of Substance Abuse and Risk Factors

Abstract

The aim of this review is to examine the psychological, biological, and environmental risk factors that contribute to substance misuse through an integrative analysis of recent literature. Substance misuse is known to significantly impair individuals' psychological, physical, and social functioning, and it has increasingly become a major public health concern, particularly among young populations. Existing research indicates that psychosocial stressors, family dynamics, peer influence, traumatic life events, and ease of access to substances substantially increase vulnerability to use, especially during adolescence and young adulthood. Additionally, technological developments, social media content, and pleasure-oriented tendencies emerging within modern life constitute new risk dimensions. Biological and psychological vulnerabilities—including genetic predisposition, impulsivity, and emotion regulation difficulties—are also noted as critical factors that heighten individual susceptibility. By synthesizing current evidence, this review aims

to strengthen the theoretical framework for understanding substance misuse and contribute to the development of effective preventive interventions.

Keywords: substance misuse, risk factors, substance dependence

Giriş

Günümüzde en yaygın karşılaştığımız halk sağlığı sorunu haline gelen madde kullanım davranışları tüm dünyayla birlikte ülkemizi de etkisi altına almış olan bir problemdir (Görgülü, 2019) Dünya genelinde geçmişten günümüze gelen ve devamlı yapılan istatistiksel çalışmalardan da bu sonuç elde edilebilmektedir. Yapılan güncel araştırmalardan da elde edilen veriler incelendiğinde madde kullanım oranının her yıl bir önce ki yıla nazaran yaklaşık iki katı oranında artışı olduğu tespit edilmiştir. Yapılan benzer çalışmalardan yola çıkıldığında her geçen gün madde kullanım yaşının düştüğünü ve maddeyle ilk tanışma yaşının da bu doğrultuda düştüğü gözlenmektedir. Bu bağlamda ki araştırmalardan birinde adölesanların yaklaşık %16'sının en az bir maddeyi kullandığı sonucuna varılmıştır. 2020 verileri incelendiğinde madde kötü kullanım yaygınlığının sayısının 226 milyon ve yaygınlığın %5 olduğu 2010 yılına kıyasla yaklaşık olarak %26'lık bir artışın varlığından bahsedilebilmektedir (World Health Organization, 2022). Yapılan benzer çalışmalarda geleceğe yönelik bir istatistiksel öngöründe bulunulduğunda ve risk faktörleri göz önünde tutulduğunda 2030 yılına kadar madde kullanan insan sayısının dünya genelinde yaklaşık %11 artacağı ön görülmüştür (WHO, 2021). Bu doğrultuda yaşam standartlarının düşmesi ve ölüm oranlarının bu doğrultuda yükselmesi de olasıdır (Özsat ve Işıktaş, 2021).

Madde kullanımının günümüzde bu kadar artması ile de rahatlıkla gözlenebilecek ve araştırılabilir düzeyde bireylerin madde kötüye kullanımı kişide yalnızca biyolojik, sosyolojik veya psikolojik olarak olumsuz etki doğurmaz. Aynı zamanda iş, okul, aile, sosyal çevresiyle de uyum bozukluğu gibi olumsuz etkilerinin olduğu gözlenir. Yaşanan bu sorunlar dolaylı olarak yalnızca birey bazında değil tüm halk sağlığını ve düzenini bozmaktadır. Birey sağlığı toplum sağlığının temelini oluşturmaktadır (Yüksel ve Tuzcu, 2024).

İlgili makale ve araştırmalar gözden geçirildiğinde madde kullanımı davranışına risk faktörü olabilecek, bu davranışların alt zeminini oluşturacak tek bir faktör olamayacağı bildirilmiştir. Bu faktörler haricinde bazı genetik ve psikolojik yatkınlıklarında risk faktörü olduğu tespit edilmiştir (Görgülü, 2021). Günlük hayatımızda mevcut yaşanmış veya yaşanmakta olan pek çok olay

örgüsünün bireyleri madde kullanımına yatkın kıldığı bilinmekle beraber buna eşlik eden farklı faktörlerde mevcuttur. Stresle başa çıkma becerileri, travmatik yaşam deneyimleri, akran ilişkileri, aile dinamikleri, kültürel değişimler ve sosyal çevre gibi faktörler bir araya gelerek bireyin madde kullanımına yönelme riskini arttırabilmektedir (Demirbaş, 2020).

Yapılan araştırmalar genellikle adölesan bireylerin madde kullanımı, madde kötüye kullanımı veya madde bağımlılığı örüntülerini incelemeye yöneliktir. Madde kötüye kullanımı tüm dünyada ve topluluklarda artarak devam etmekle beraber genellikle ergenlik dönemi; merak, risk alma eğilimi, kimlik arayışı ve sosyal onay ihtiyacının yoğun olduğu bir gelişime dönemi olması nedeniyle genç ve ergen bireylerin madde ile karşılaşabilme ve kötüye kullanma olasılığı yetişkinlere göre daha yüksektir (Dündar, 2024).

Teknolojik gelişmeler, küreselleşme, şehirleşme ve modern yaşamın etkisiyle oluşan hızlı değişimler, bireylerin stres faktörünü arttırarak maddeye yönelme davranımını tetikleyen en önemli çevresel faktörlerdendir (Karataş, 2021; Şencan ve Canatan, 2021). Ayrıca maddeye erişimin oldukça kolaylaşması ve sosyal medyada madde kullanımının özendirici içeriklerindeki artışın bireylerde madde kötüye kullanımına yatkınlıkta önem arz etmektedir (Börekçi vd., 2021).

Bu derleme çalışmasında temel amaç, madde kötüye kullanımına yol açan veya bireyde yatkınlığa sebep olan risk faktörlerinin güncel literatür ışında kapsamlı olarak incelemektir. Bu kapsamda, psikolojik, sosyal, çevresel ve biyolojik risk faktörleri boyutlandırılarak ele alınmıştır. Uluslararası ve ulusal araştırmalar kullanılarak alanyazına katkı sunulması hedeflenmiştir. Çalışmanın, madde kullanımını önleme çalışmalarına, klinik uygulamalara ve alanyazına eklenecek gelecek çalışmalara ışık tutması beklenmektedir.

Kavramsal Çerçeve

Araştırmanın kavramsal çerçevesinde üç başlık oluşturulmuştur. Bu alt başlıklar sırasıyla; Madde kötüye kullanımına ilişkin kavram ve tanımlar, maddelerin sınıflandırılması, madde kötüye kullanımını etkileyen risk faktörleri şeklindedir.

Tanımlar

Madde Kötüye Kullanımı

Günümüzde ve halk dilinde genellikle madde bağımlılığı veya madde kullanım bozukluğu tanımları ile karşımıza çıkan bir kavramdır. Madde bağımlılığı tanımı ile madde kötüye kullanım tanımı arasında bariz farklar bulunmamakla beraber birbirlerinin yerine kullanılabilen tanımlar olduğunu, hatta literatürde artık bağımlılık kavramının kötüye kullanım olarak yer edinmeye başladığı bilinmektedir (Demirbaş, 2020).

Madde kötüye kullanımında bireyin kontrol etmekte güçlük yaşadığı madde kullanımı gözlenmektedir. Bireyde işlevselliği bozabilen derecede kötüye kullanımın bilişsel davranış bozuklukları ve fizyolojik bozukluklar doğurabildiği bilinmektedir. Maddeyi kötüye kullanımda ele alınan temel boyutlar zararlı maddelerin kullanımı, tekrarlı kullanımı ve bağımlılık geliştirilmesi şeklindedir (American Psychiatric Association, 2013). Madde kullanan birçok bireyde maddeyi kullanmak için duyulan aşırı istek kullanılan maddeye ve bireye göre değişiklik gösterebilir sonrasında fizyolojik ve/veya psikolojik olarak tekrar kullanım ihtiyacı yaşanmaktadır. Kimi zaman dürtüsel oluşan madde arayışları ve ihtiyaçları yaşanabilmektedir. Madde kötüye kullanımında bireyin maddeye karşı isteğinde kontrolünü kaybedebildiği ve özgür olamadığı gözlenebilmektedir. Madde kötüye kullanımı bireylerin maddenin zararlı-aşırı kullanımını ve alımını durdurabilme, kimi zaman azaltma girişimleriyle karakterize edilir. Kötüye kullanım bırakıldığında dahi nüks etme olasılığı ömür boyu bulunmaktadır (Acar vd., 2021).

Bireyler ilk kullanımdan önce maddeye merak beslemekte, aynı zamanda da maddenin etkilerinden endişe duymaktadırlar. Merakın korkuyu yendiği durumda “bir kereden bir şey olmaz düşüncesi” karşımıza çıkmaktadır. Birey bir kere maddeyi denedikten sonra bir daha asla madde kullanmayacağını, kendini kontrol edebileceğini sanmaktadır. Bu kullanımlar henüz başladığı aşamalarda kişi madde kullanımı sorunu olduğunu kabul etmekte zorlanabilmektedir. Birey bu süreçte kontrolün elinde olduğuna ve maddeyi istediği zaman bırakabileceğine dair düşünce kalıplarına inanır (Ögel, 2010). Düşünüldüğü gibi ilerlemeyen süreçlerde zamanla kişinin işlevselliği bozulur ve kişi maddeyi bırakması gerektiğini idrak etmeye başlar. Bir süre maddeden uzak duran, henüz tam bağımlılık geliştirmemiş birey bu vazgeçişten sonra normal bir biliş ve psikolojiye dönmeye başlar, özgüveni yerine gelir ve başlangıç aşamasında içinde bulunduğu sıkıntılar unutulur. Sonuçta madde, olası bir düşüş anında veya gelişen bu özgüven dolayısı ile

bireyi tekrar tekrar kullanımlara iter. Madde kötüye kullanımı başlar, tekrar başlamanın getirdiği pişmanlık ve suçluluk duygusu sonucu “battı balık yan gider” mantığıyla madde bırakıldığı yerden kullanılmaya devam edilir ve tam anlamıyla madde kötüye kullanım örüntüleri yaşanır (Özay, 2023).

Madde kullanım bozukluğu ile farkı

Madde kötüye kullanımı ve madde kullanım bozukluğu, literatürde birbiriyle ilişkisi olan fakat farklı kavramlar olarak yer almaktadır. Madde kötüye kullanımı, bireyin psikolojik, fiziksel veya sosyal bağlamda zarara uğramasına rağmen maddeyi uygunsuz, riskli şekliyle kullanmasını olarak tanımlanmaktadır. Bu kullanım şekli; bireyin işlevselliğini bozabilecek, tekrarlayıcı kullanım, maddeyi kontrol edememe ve tahribata uğrama gibi davranışsal sonuçlara neden olabilmekte, fakat her kötüye kullanım davranışı DSM tanı kriterlerini tam olarak karşılamayabilmektedir (Demirbaş, 2020).

Madde kullanım bozukluğu Amerikan Psikiyatri Birliği’nin DSM-5 tanı ölçütlerine göre klinik bir psikiyatrik bozukluktur ve tanının konulabilmesi için bireyin yoksunluk belirtileri, tolerans geliştirmesi, kontrol kaybı, işlevsellikte düşüş, tekrarlayıcı çeşitli sorunlar ve riskli kullanımlara rağmen kullanıcının maddeyi kullanmaya devam etmesi gibi tanı ölçütlerinin karşılanması gerekmektedir (American Psychiatric Association, 2013). Bu sebepten madde kullanım bozukluğu, madde kötüye kullanım davranımına nazaran daha geniş kapsamlı, belirtileri daha yoğun yaşanan ve klinik müdahale gerektiren bir davranımdır (Volkow vd., 2016).

Literatür incelemelerinde madde kötüye kullanımının, madde kullanım davranışının gelişiminde önem arz eden bir risk faktörü olduğu, genellikle genç yaştaki bireylerde ilk kötüye kullanım davranışına engel olunmadığı sürece, kötüye kullanım davranışının bağımlılık davranışına evrilebileceği bilinmektedir (Görgülü, 2019). Bu doğrultuda ele alındığında madde kötüye kullanımı daha geniş ve davranış temelli bir çerçeveye sahipken, madde kullanım bozuklukları klinik bir tanıma sahip, ölçütlere dayalı bir psikiyatrik bozukluğu tanımlamaktadır.

Maddelerin Sınıflandırılması

Maddeler doğal veya sentetik olabilmektedir. Aynı zamanda bağımlılık yapan maddelerin hepsi yasadışı kabul edilmez. Bu maddelerin bir kısmı eczanelerde satılan ve hekimler tarafından yazılan reçeteli ilaçlardan oluşmaktadır. Tıp dünyasında geçmişten günümüze taşınan bu maddelerin çeşitli dozları ve içerikleri ilaç kabul edilmiştir (Özsat ve Işıktaş, 2021). Maddenin kontrol dışı ve yüksek dozlarda kullanılması ile bağımlılık oluşturduğu da görülmektedir. Bunlar sentetik ilaçlar ve ecza alanında kullanılan, fakat bireylerin bu maddeyi kötüye kullanıp amacı dışında suistimal etmelerinden dolayı kullanım amaçlarından şaşmış zararlı yan etkileri ve bağımlılık oluşturan maddelerdir. Merkezi sinir sistemini uyuşturan maddeler opiyat, morfin, eroin, kodein, barbituratlar ve trankilizanlar vb. olarak bilinmektedir (Demirel, 2021). Merkezi sinir sistemini uyarıcı maddeler kokain, crack, amfetamin, metamfetamin ve ekstazi maddeleri olarak bilinmektedir (Demirel, 2021).

Opiat: Ağrı kesici özelliğinin yanı sıra fiziksel ağrılara dayanıklılığı arttırmaktadır. Keyif verici olmasının yanında, uyku haline ve dikkat-konsantrasyon bozukluğuna neden olmaktadır. Beynin solunum merkezini baskı yapar. Yüksek miktarda kullanımı, solunumun durmasına ve ölüme sebep olabilmektedir. Opiyatlarda bağımlılık şiddeti, dozuna ve ne zaman alındığına bağlıdır (Nurmedov, 2020).

Morfin: İlk başlarda kullanım amacı afyon bağımlılığını tedavi etmektir. Temini kolay oluşundan dolayı bir süre sonra afyonun yerini morfin almıştır. Fakat morfinin etkileri afyondan daha hızlı ve daha etkili yaşanır. Az dozlarda alınan morfinle uyarıcı etkiler görülürken dozun artmasıyla morfinin uyuşturucu etkisi başlar. Sık kullanım sonucu toleransın hızlı gelişmesiyle birlikte aynı etkinin yaratılabilmesi ihtiyacı ile dozun artırılması gerekir. Bu özelliğinden yola çıkıldığında morfinin bağımlılık potansiyelinin yüksek olduğu söylenebilmektedir (Karadaş vd., 2015).

Afyon: Afyon, ufak parçalar halinde sigaranın içine konarak, dumanı ciğere çekilerek veya sakız gibi çiğnenerek kullanılabilir. Bireylerde kullanımdan kısa bir süre sonra garıları azalttığı ve keyif arttırdığı bilirse de hemen sonrasında mide bulantısı, kalp-solunumun yavaşlamasıyla birlikte zehirlenme haline zemin oluşturur (Karataş, 2021).

Eroin: Ham maddesi olan morfenden dört ile beş kat daha etkili ve altı kat daha zehirlidir. Küçük torbalar halinde satılan eroinin en sık burna çekme yolu ile kullanılır. Sigara tütününe karıştırılarak

veya kaşık içinde eritilerek damar yoluyla da verilebilmektedir. Enjektör kullanımıyla birlikte en önemli yan etkilerden biri olan AIDS ve Hepatit gibi virüslerin kullanıcılara taşıyabildiği bilinmektedir (Vatandaş vd., 2016).

Eroinin çok hızlı bağımlılık geliştirmesinin yanı sıra toleransı da hızla geliştirebilmektedir. Rahatlama, gevşeme, yavaşlama ve göz bebeklerinin küçülmesi eroin alımıyla birlikte ortaya çıkan fiziksel belirtilerdendir. Gevşeme ve öfori hissi oluşturan eroinin özellikle damar yolu ile kullanımı solunumu yavaşlatır (Tarhan, 2020). Eroine karşı toleransın gelişmesiyle birlikte artan masraflarını karşılamak isteyen bireyler, yeni pazar arayışına girmektedir. Arkadaşlarını da eroine alıştırmaları bakımından bağımlılığın sosyolojik etkilerini derinden hissettiren bu madde kötüye kullanımı günümüzde hala varlığını göstermektedir (Vatandaş vd., 2016).

Kodein: Kodein, etkili bir ağrı kesicidir. Ögel'in çalışmasında yer verdiği gibi birçok ilacın içinde bulunan kodeinin, alışkanlık yapma etkisi daha az olmakla birlikte morfin ve eroin kullanan bireyler bunları bulamadığında kodein kullanabilmektedirler. Kodein alındığında bulantı, kusma, görmede bulanıklık ve ateşlenme görülebilen; yüksek dozda alımında solunumda yavaşlama, baygınlık görülebilmektedir (Ögel, 2010).

Kokain: Çok hızlı ve etkili bir bağımlılık geliştiren kokainin bazen tek bir kullanımdan sonra dahi bağımlılık yaptığı bilinmektedir. Ögel tarafından 2010 yılında yapılan çalışmadan sonuçla psikolojik bağımlılık tek kullanımdan sonra bile gelişebilirken tekrarlanan kullanımlardan sonra toleransın hızla geliştiği ve fizyolojik bağımlılığın oluştuğu tespit edilmiştir. Kokain kullanımıyla birlikte psikoz tablosunun oluşma riski de artmaktadır. Bireyde kokain kötüye kullanımı sonucu bunaltı, huzursuzluk, korku ve endişeyle birlikte şüphecilik ve paranoid davranışlar gelişebilmektedir. Bireyler, derilerinin altında böcekleri varmış gibi hissedip, algılayarak kendilerine zarar verme davranışında bulunmaktadırlar (Yakar, 2015). Uyarıcı özelliği nedeni ile heyecan, konuşkanlık, öfori duyguları yarattığı da bilinmektedir (Vatandaş, 2016).

Crack: Kokainin etkili bir çeşidi olan crack, sigara gibi içilebilen bir maddedir. Bağımlılığı hızlı geliştiğinden dolayı maddeye harcanan giderler kişinin madde alabilme adına suç işleme, suça yatkınlık gösterme olasılığının yüksek olduğu bilinmektedir (Yakar, 2015). Crack'in kötüye kullanımı sonucu; öfke problemleri, paranoya, şizofreni, uykusuzluk, cinayet veya intihara yol açabilecek derecede stres yapabildiği bilinir. Solunum yolu problemlerine sebebiyet verirken aynı zamanda beynin biyokimyasal yapısını bozmaktadır (Vatandaş vd., 2016).

Metamfetamin: Bağımlılık yapma potansiyeli yüksek olan metamfetamin, ekstazi ve Captagon'un yer aldığı Amfetamin tipi uyarıcılar sınıfında yer almaktadır. Esrar ve opioiddan sonra amfetamin tipi uyarıcılar, dünya genelinde en fazla kötüye kullanılan maddelerdendir. Eser miktar kullanımı olsa bile etkili olan bu madde anksiyete, kişilik bozuklukları, şiddet ve öfkeye yatkınlık, hezeyanlar gibi biyopsikososyal sorunlara sebep olmaktadır (Taylan vd., 2015).

Ekstazi: Zihin bulanıklığı, paranoya, endişe ve depresyon gibi sorunlara sebep olmaktadır. Bağımlılık yapıcı özelliğe sahip bu maddenin uzun süreli kullanımında, bilişsel bozulma, kas yıkımı, yüksek ateş ve vücutta oluşan su kaybı sonucu oluşan çoklu organ yetmezliği gerçekleşerek ölüme sebep olabilmektedir (Yakar, 2015).

Amfetamin: İnsan bedeninin ürettiği adrenaline benzer etkilere sahip sentetik maddelerin genel ismidir. Geçmişte işçilerin daha güçlü ve hızlı çalışmalarını sağlamak amacıyla kullanılan amfetaminler, saldırganlık davranışlarını arttırıcı özelliklerinden dolayı savaşlarda askerlere de kullanılmıştır (Vatandaş vd., 2016).

Hayal gösterenler (Halüsinojenler) kullanıldığında halüsinasyona sebep olur. Gerçekle olan ilişkinin kopmasına, gerçekle hayali ayırt etmekte güçlük yaşanmasına sebep olurlar. Bu maddeler esrar, meskalin, sihirli mantar, sentetik kannabinoid, LSD ve uçucu maddelerden oluşur (Taylan vd., 2015).

Esrar: Tarih boyunca hep yetiştirildiği ve kullanıldığı bilinen esrar, yaygın olarak kullanılan maddelerden biridir. Esrarın kötüye kullanımları bireyde bağımlılık yapmadığı, yaparsa da psikolojik bağımlılık yaptığına dair yanlış kanılar günümüzde hala bulunmaktadır. Esrarın diğer maddelere geçiş için ilk basamak olduğu da bilinmektedir. Madde etkisi altındayken, daha öncesinde yaşanmış yaşantılar halüsinasyonlar aracılığı ile geçici bir şekilde tekrar yaşanmaktadır. Aynı zamanda ritimde artış, hafıza bozuklukları, bağıışıklık sisteminde bozulmalar ve şizofrenide tekrarlar gibi olumsuz etkileri bulunmaktadır (Ögel, 2010).

Madde Kötüye Kullanımı Risk Faktörleri

Madde kötüye kullanımı, bireylerin psikolojik, biyolojik, çevresel ve sosyal faktörlerin etkileşiminde maddeye yatkınlık, kötüye kullanım veya deneme davranışlarını sergilemesi ile

ilişkilidir. Günümüzde literatür incelemelerinde risk grupları olarak görülen genç grubunda kullanımın diğer yaş gruplarına göre daha yaygın olduğu ölçülmüştür. Genç bireylerde madde kullanımının altında; bağımsızlık arayışı, kimlik gelişimi, sosyal etkileşim ve akran etkisi gibi birçok faktör rol oynamaktadır. Bu doğrultuda artık günümüzde dünya geneli sigara, alkol ve çeşitli madde kullanımı, gençler açısından büyük bir sorun alanı olarak varlık göstermektedir (Yüksel & Tuzcu, 2020). İlk deneme ve aktif kullanım yaşı her geçen gün düşmekle beraber yaygın kullanım oranı da artmaktadır. Adölesanların ve gençlerin biyolojik ve psikolojik değerlendirmeleri yapıldığında içinde bulunduğu dönem ruhsal, toplumsal ve yaşamsal birçok sorunun bulunduğu, baskının kurulduğu bir dönemdir (Alkevi, 2018).

Genç birey bu gelişim döneminde aileden bağımsızlaşma çabasına girmekte, akran grubuna uyum sağlamakta ve yakın ilişkiler kurmaktadır, bu arayış bireyi riskli davranışlara daha açık bir sürece itmektedir. Şencan, genç bireylerin, özellikle ergenlerin toplumsal beklentileri karşılamakta zorlandığını, toplumsal yaşam içinde sıkıntılı ve çatışmalı süreçler yaşadığını, bununla beraber anksiyete, uyum sorunları ve dürtüselliliğin artması ile madde deneme ihtimalinin arttığını ifade edilmektedir. Bu dönemde artan risk faktörleri, çatışmalar ve stresle başa çıkma becerileri sınırlı olan genç bireylerin bağımlılık yapıcı maddelerle tanışma, deneme, kötüye kullanma ve eğlence amaçlı kullanımına yatkınlık geliştirmektedir (Şencan ve Canatan, 2021).

Teknoloji Kullanımı ve Modernleşmenin Etkisi

Küreselleşme, dijitalleşme ve modern yaşam dinamiklerinin değişmesi yeni risk faktörlerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Kırdan kente göçün yaşanması, ailedeki yetişkin bireylerin çalışma hayatına yönelip çocukların akran gruplarıyla daha sık vakit geçirmesi de kentleşme ve göç sonucunda gerçekleşmiştir. Şehrin kaotik ortamı, aile bağlarından uzaklaşma ve oluşan göçlerin meydana getirdiği çeşitli sorunlarla baş edememe madde kötüye kullanımına yönelik bir yatkınlık oluşturmuştur. Kentleşme ile ilgili bir diğer risk ise kent hayatının çok kültürlü yapısının farklı yaşam stillerini içinde barındırmasıdır. Şehirdeki eğlence kültürü ve gece hayatı da bireylerin haz arayışlarını tatmin edebilmek için çeşitli maddeleri deneyebilecekleri zemini daha rahat oluşturmaktadır (Başyigit, 2021).

Maddelerin elde edilebilirliğinin, ulaşılabilirlik faktörünün madde kullanımı açısından günümüzde kendini daha çok gösteren bir risk faktörü olduğu belirtilmiştir. Stres yaşantısını arttıran bu küreselleşme ve kentleşme değişimleri bireyler üzerinde olumsuz etkiler göstermektedir. Söz konusu bu olumsuz yaşantılar ve durumlar bireyin madde kötüye kullanımı açısından yatkınlık kazandırdığı savunulmaktadır (Özay, 2023).

Sosyal medya platformlarında madde kullanımına özendirici ve normalleştirici içeriklerin yaygınlığı, çeşitli film, dizi ve yayınlara erişimin teknoloji ile artması ile özellikle ergenlik dönemi ve gençler için merak uyandırması, risk faktörlerini yaşantıların merkezine koymaktadır (Karataş, 2015).

Haz Odaklı Yaşam ve Stresle Başa Çıkma Sorunları

Modern toplumlarda bireylerin stresle başa çıkma konusunda yetersiz kalmaları ve zorlantılar, kısa süreli rahatlamaya ve andan kopuşa sebep olan maddelere yönelimi arttırmaktadır. Problemlerle ve stresle sağlıklı bir şekilde başa çıkmayı bilemeyen insanlar maddeleri ilk kullanımlarında gevşemek, rahatlamak, probleme geçici bir şekilde yüzeysel çözümler üretmek amacıyla keyif verici, rahatlatıcı maddeler aramaya ve bunları kullanmaya yönelmektedir. Madde kullanımı sonucu beyinde sahte bir iyi oluş, hali yaşanmasıyla beraber birey tekrar bu his arayışına girerek bağımlılık riskini artırır (Şenol ve Yıldız, 2006).

Bireyler için ağrıdan kaçmak ve onu ortadan kaldırmak bağımsızlığı yitirmek pahasına bile olsa tercih haline gelebilmektedir. Bu durumda insanlar hissetmek, kaybolan haz duygularını tekrardan edinebilmek için giderek daha güçlü uyaranlara ihtiyaç duymaya ve haz arayışlarını arttırmaya, dolayısı ile tolerans geliştirmeye başlamaktadır. Böylelikle ağrıyı ve acıyı saf dışı bırakan yapay bir o kadar da riskli bir yaşam tarzı oluşmaktadır. (Özay, 2023). Duygusal acılardan kaçınma, hazzı maksimize etme, olumsuz hisleri bastırma gibi çabalar “ödül yetersizliği” kavramı ile açıklanmaktadır. Bu kavrama göre birey stres veya duygusal acı karşısında daha baskın bir uyarıcıya yönelerek anlık mutluluk arayışına girmektedir (Volkow vd., 2016).

Travma, Kayıp ve Olumsuz Yaşam Olayları

Travma, yas, önemli kayıplar, ebeveyn ihmali, istismar gibi zorlayıcı yaşam deneyimlerine sahip bireylerin duygusal düzenleme becerilerinde zorluk yaşaması ve depresyon, umutsuzluk, sosyal destek eksikliği gibi sorunlar madde kullanımına yönelimi hızlandırabilmektedir. Başa çıkılamayan travmatik yaşantı stresörleri karşısında birey bir kaçış, bastırma veya kendini uyuşturma yöntemi olarak maddeye sığınabilmektedir (Tanrıkulu vd., 2007).

Genetik ve Biyolojik Yatkınlıklar

Madde kullanım bozukluklarında yatkınlık oluşturan bir diğer faktör genetikdir. Araştırmalar hiperaktivite, ödül yetmezliği, dürtü kontrol bozukluğu, şiddet-öfke eğilimleri, antisosyal kişilik bozukluğu gibi bazı kişilik örüntülerinin genetik olarak aktarılabileceğine ve bu kişilik örüntülerinin bireyde madde kötüye kullanımında yatkınlık doğurduğunu doğrulamaktadır. Genetik yatkınlığa sahip bireylerin çevresel faktörler ile karşılaşması sonucunda çok daha hızlı madde kötüye kullanım davranışı geliştirme ihtimalleri bulunmaktadır (Özay, 2023).

Merak ve İlk Deneyim

Merak duygusu, bireyi maddeyi ilk kez denemeye iten ve sonrasında kötüye kullanıma zemin hazırlayan kritik bir faktördür. “Bir kereden ne olacak?” düşüncesiyle başlanan ilk kullanım, madde etkilerinin beğenilmesiyle tekrara düşmekte ve bağımlılık oluşturabilmektedir. Becker teorisinde yeni bir şeyi denemeye ilişkin merak duygusunun zamanla deneyimlenmiş bir hazzla dönüşmekte ve bağımlılık haline gelebildiğinden bahseder (Koca ve Oğuzöncül, 2015).

Aile Faktörleri

Aile içi iletişim problemleri, parçalanmış aile, ailede madde kullanan ebeveyn varlığı, ilgisiz ebeveynler, zayıf bağlanma gibi faktörler madde kullanım riskini arttıran önemli faktörlerdendir. Bakım veren kişiyle güvenli bir bağlanma gerçekleştirmediği durumda bireylerin sonraki yaşamlarında öz düzenleme problemleri, düşük stres toleransı, riskli davranış örüntüleri geliştirme

olasılıkları yükselmektedir. Madde bağımlılığı gibi riskli davranışlara yönelmelerine sebep olabilen kişilik yapıları kazanılabileceği savunulmaktadır. Aynı zamanda bağımlı ebeveynler ve aile büyükleri bireylerin yaşamında birebir örnek olarak maddeyi normalleştirerek risk oluşturabilmektedirler (Cüceler vd., 2023).

Ebeveyn baskısı, ailevi sorunlar, iş hayatındaki problemler, fiziksel veya seksüel kötüye kullanım çeşitli taciz-tecavüz öyküsü, olumsuz yaşantıların bir veya bir kaçına maruz kalan bireylerin bağımlılık geliştirme yatkınlığının fazla olabildiği bilinmektedir. Bunun aksine aile bağlarının veya sosyal destek mekanizmalarının güçlü olması gibi destek faktörlerinin, bireylerin olumsuz ve stresli yaşam olayları ile baş edebilmesine yardımcı olduğu, madde kötüye kullanımı dâhil farklı dürtüsel davranışlara yönelmelerine engel olduğu görülmektedir (Kargın ve Hiçdurmaz, 2018).

Akran ve Sosyal Çevre

Akran etkisi madde kötüye kullanımında en etkin sosyal risk faktörlerindendir. Bireyler, kabul görme, onay ihtiyacı, aidiyet arayışı gibi nedenlerle arkadaş gruplarının davranışlarını taklit etmeye yatkındırlar. Akran gruplarında madde kullanan bireylerin varlığı, ortamın buna uygun ve erişilebilir algısını oluşturarak madde kötüye kullanımına zemin hazırlamaktadır. Çalışmalarda, madde kullanımına sahip arkadaş varlığının kullanım riskini oldukça arttırdığı ölçmüştür. Onay ihtiyacı ve merakın yanısıra özenme davranışları da bu bağlamda birikimli bir risk faktörü niteliğindedir (Semerci vd., 2022).

Tartışma

Bu derleme çalışması, madde kötüye kullanımına neden olabilen çok boyutlu risk faktörlerini, biyolojik, sosyal çevresel ve psikolojik düzeyde inceleyerek literatürdeki bulguları bütüncül bakış açısı ile değerlendirmektedir. Elde edilen verilerde madde kötüye kullanımının yalnızca bir sebep ile açıklanamayacağını; bireyin aile ortamı, genetik yatkınlığı, psikolojik kırılganlığı, akran ilişkileri, sosyal bağlamı ve yaşam koşullarının etkileşimiyle ortaya çıktığı gösterilmektedir. Literatürün genelinde, ergenlik ve genç yetişkinlik döneminin bağımlılık açısından önemli bir gelişimsel dönem olduğunu, bağımsızlık kazanma eğilimi, kimlik arayışı ve sosyal kabul

ihtiyacının bu dönemde madde kötüye kullanımına yatkınlık oluşturduğu vurgulanmaktadır. Bu sonuçlar, genç bireylerin madde kullanımı açısından daha fazla risk taşıdığına işaret eden uluslararası ve ulusal kaynaklarla uyumludur (Volkow vd., 2016).

Genetik ve biyolojik faktörler incelendiğinde, tek yumurta ikizlerinin bağımlılık ve madde kötüye kullanım oranları fazlayken çift yumurta ikizlerinin her ikisinin madde kötüye kullanım verilerinin birbirinden farklı olduğu, dolayısı ile genetik ve biyolojik risk faktörlerinin etkisinin kanıtlandığı ölçülmüştür. Kişilik özelliklerinin ve bazı psikiyatrik patolojilerin genetik olarak aktarılabilmesine yönelik edinilen bulgular, biyolojik eğilimlerin çevresel risk faktörleriyle bir araya gelmesiyle bağımlılık riskinin arttığını göstermektedir (Karakulah vd., 2014). Bu bulgulara paralel olarak aile içi madde kullanımının çocuklarda yüksek oranda risk oluşturmalarının genetik ve çevresel faktörlerin birlikte etkin olduğunu göstermektedir (Kardaş ve Kardaş, 2023).

Bağlanma Kuramı çerçevesinde değerlendirildiğinde, bebek ile bakım vereniyile bağlanma örüntüsünün istenilen düzeyde kurulamaması ve güvensiz bağlanma ile yetişkinlik döneminde madde kötüye kullanımında yatkınlık görülmesi, psikososyal kırgınlığın bağımlılık sürecindeki etkisinin önemini kanıtlamaktadır (Şencan, 2021).

Aile ve sosyal çevre etkisi, literatürde sık tekrarlanan sosyal risk faktörlerinden biridir. Parçalanmış aile, ebeveyn madde kullanımı, ilgisiz ebeveynlik, düşük sosyoekonomik düzey ve aile içi iletişim güçlükleri bireyin madde kullanımına yönelme ihtimalini artırmaktadır. Geniş veya parçalanmış ailede yetişmiş olmanın madde kötüye kullanım davranışı açısından risk faktörü olduğu değerlendirilmiştir. Literatürde diğer çalışma sonuçları incelendiğinde tek ebeveynli ailede yetişen bireylerde madde kötüye kullanımı ve bağımlılığın daha fazla olduğu gözlenmiştir (Börekçi, 2021).

Pek çok çalışma, madde kullanan arkadaş gruplarının birey üzerinde bir modelleme etkisi oluşturduğunu ve bu nedenle akran baskısının madde kullanım davranışının doğrudan yükselttiğini göstermektedir (Çakır vd., 2022; Semerci vd., 2022). Sosyal seçim teorisi ergen ve genç yetişkin bireylerin kendilerine benzer özellikleri olan bireylerle benzer olma eğiliminde olduğunu öne sürmektedir. Böylece madde kullanımı gibi zararlı eğilimler grup içinde genelleşir. Yapılan bir çalışma da, yaşanan çevrede madde kullanım davranışı yaygın olan bireylerin, madde kullanma risklerinin diğer bireylere göre daha yüksek olduğu sonucuna erişmiştir (Altonji vd., 2017).

Duygusal ilişkilerin ve partnerlerin de bu grupta ele alındığını ve romantik ilişkilerin madde kötüye kullanımını üzerinde güçlü bir etkisi olduğunu saptanılan bulgular dahilindedir (Görgülü, 2019).

Ülkemiz özelinde 2021 yılında Van’da Madde Kullanımı ve Bağımlılığı Etkileyen Ailesel Faktörlere yönelik 21 bireyle mülakatlar sağlanarak araştırma gerçekleştiren Duman, araştırmaları sonucu maddeye erişilebilirlik faktörünün bir risk faktörü olduğunu ölçmüştür.. Van örneklemini ile aile yapısı ve aile içi ilişkilerin madde kötüye kullanımında ve bağımlılığında önemli bir faktör olduğu, bunun yanında aile içinde ebeveynlerin olumsuz tutum ve davranışlarının çocuk, ergen ve gençler üzerinde olumsuz etkiler bıraktığı sonucuna varılmaktadır (Duman, 2021).

Toplumsal ve çevresel dinamiklere bakıldığında; kentleşme, eğlence kültürü ve maddelere erişilebilirlik, bireylerin madde kullanım riskini arttıran önemli faktörler olarak değerlendirilmektedir. Stres, yas ekonomik zorluklar, travmatik yaşam olayları ve psikolojik baskılar madde kullanımını baş etme stratejisi hâline getirebilmektedir (Börekçi, 2021).

Yapılan araştırmalarda düşük gelire sahip ailelerin çocuklarının yeterli düzeyde eğitim alamaması, yeterince beslenememesi, kişisel gelişime odaklı okuma, hobi geliştirme, spor gibi faaliyetlerden mahrum kalınmasının madde kullanımına yatkınlık oluşturduğu sonucuna varılmıştır (Mutlu, 2019).

Araştırmalar sonucunda madde kötüye kullanımını etkileyen faktörlerin incelenmesi ile ortaya çıkan sonuçlar; Üniversite öğrencilerinin 2/5’inin madde kötüye kullanımı açısından risk altında olduğu, riskin ön lisans öğrencilerinde, erkeklerde, sigara alkol kullanımı olan bireylerde, üniversite öğrencilerini madde kullanırken gördüğünü belirtenlerde, yaşamından memnun olmayanlarda, yas sürecindekilerde, depresyona sahip bireylerde daha yüksek olduğu şeklinde ölçülmüştür (Uzunçakmak ve Kılıç, 2020).

Bu derlemede ele alınan bulgular, madde kötüye kullanımının risk faktörlerinin birer birer ele alınamayacağını; biyolojik yatkınlık, sosyal çevre, aile dinamikleri, travmatik deneyimler, ekonomik koşullar ve modern yaşam stresörlerinin bir arada değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Bu çok faktörlü yapı, koruyucu-önleyici çalışmaların yalnızca birey odaklı değil; aile, toplum, okul ve dijital ortamları kapsayan geniş kapsamlı müdahaleler gerektirdiğini ortaya koymaktadır.

Sonuç

Bu derleme çalışması, madde kötüye kullanımının boyutlu bir halk sağlığı sorunu olduğunu ve risk faktörlerinin psikolojik, sosyal, biyolojik ve çevresel düzeyde birbirini etkileyen bir düzeni oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Çalışma süresince incelenen literatür, özellikle gençlerin gelişimsel özellikleri, akran ve sosyal baskılar, akran etkisi, aile içi iletişim problemleri ve modern yaşamın getirdiği stres faktörleri sebebi ile madde kullanımına yönelik daha fazla risk taşıdığını göstermektedir. Genetik yatkınlıkların çevresel faktörlerle birleşmesi ise bağımlılık riskine yatkınlığı daha da arttırmaktadır. Bu bağlamda madde kötüye kullanımının sadece bireysel bir eğilim değil; sosyal bağlamdan, psikolojik kırılganlıklardan, yaşam koşullarından ve biyolojik temellerden beslenen karmaşık bir işleyişinin olduğu anlaşılmaktadır.

Çalışmanın ortaya koyduğu bulgular, koruyucu-önleyici çabaların birey merkezli olmaktan ziyade aile, toplum, akran çevresi ve dijital medya alanlarını kapsayan çok boyutlu yaklaşımlarla yürütülmesi gerektiğini göstermektedir. Maddeye erişilebilirlik, dijital platformlarda kullanımın normalleştirilmesi ve modern hayatın getirdiği stres unsurları düşünüldüğünde, erken dönem farkındalık programları ve risk taramalarının uzmanlar tarafından sıklaştırılması kritik öneme sahiptir. Sonuç olarak bu derleme, madde kötüye kullanımını tespit etmeye yönelik güncel literatürü sentezleyerek, gelecekte yapılacak çalışmalar ile klinik uygulamalar için kapsamlı bir temel sunmaktadır.

Öneriler

1. Klinik Uygulamalara Yönelik Öneriler

- Tedavide biyopsikososyal modelin kullanılarak bireyin biyolojik yatkınlıklarının, psikolojik ihtiyaçlarının ve sosyal çevresinin dikkate alınması gerekmektedir.
- Travma öyküsü olan bireylerde EMDR, travma odaklı bilişsel davranışçı terapi ve duygu düzenleme becerilerini kazandıran müdahalelere öncelik tanınmalıdır.
- Tedavi süreçlerinde aile danışmanlığı ve aile eğitimi zorunluluk hâline getirilmelidir.

- Madde kullanımının duygusal düzenleme ile ilişkili olduğu dikkate alınarak stres yönetimi, öfke kontrol problemi ve problem çözme becerilerini kazandırmaya odaklı psikoeğitim yöntemleri izlenmelidir.

2. Önleyici Çalışmalara Yönelik Öneriler

- Okullarda erken dönem farkındalık eğitimlerinin uygulanması yaygınlaştırılmalı; özellikle ergenlik dönemine uygun müfredatlar oluşturulmalıdır.
- Akran ilişkisi temelli koruyucu programlar geliştirilerek gençlerin riskli davranımlara yönelik dayanıklılığı artırılmalıdır.
- Sosyal medya ve dijital platformlarda madde kullanımını özendirici, normalleştiren tüm içeriklere yönelik denetleyici politikalar sıklaşmalıdır.
- Maddeye erişilebilirliği bitirmeye yönelik yerel ve ulusal düzeyde yasal yaptırımlar artırılmalıdır.
- Üniversite kampüslerinde uzmanlarca düzenli risk taramaları yapılarak psikolojik danışmanlık hizmetleri ulaşılabilir boyuta taşınmalıdır.

3. Toplumsal ve Politik Düzeyde Öneriler

- Göç, kentleşme veya sosyoekonomik zorluklar yaşayan ailelere yönelik sosyal destek projeleri yaygınlaştırılmalıdır.
- Sosyoekonomik düzeyi düşük aileler için sosyal yardım, eğitim bursları ve gençlere yönelik ücretsiz, ulaşılabilir sosyal aktiviteler desteklenmelidir.
- Yerel yönetimler; spor, sanat ve kültürel projelerin ulaşılabilirliğini artırarak gençlerin yararlı aktivitelerine erişimini kolaylaştırmalıdır.

4. Gelecek Araştırmalara Yönelik Öneriler

- Dijital medya kullanımının madde kötüye kullanımı üzerindeki etkisini ayrıntılı olarak araştıran çalışmalar artırılmalıdır.
- Madde kötüye kullanımı ve bağlanma stilleri arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalar ayrıntılandırılarak artırılmalıdır.

- Genetik yatkınlık ve çevresel etkileşimlerin birlikte değerlendiren biyopsikososyal araştırma yöntemleri yaygınlaştırılmalıdır.
- Türkiye’de farklı şehirlerdeki farklı sosyokültürel kimlik taşıyan grupların risk faktörlerinin karşılaştırmalı olarak incelendiği araştırmalarına ihtiyaç duyulmaktadır.

Sınırlılıklar

Bu derleme çalışmasında bazı sınırlılıklar bulunmaktadır. Çalışma kapsamı literatürde yer alan araştırmalarla sınırlı olup, alan taraması belirli yıl aralıklarında yapılmıştır; bu sebeple daha önceki dönemlerde yürütülen bazı çalışmalar kapsam dışında tutulmuş olabilmektedir. Madde kötüye kullanımı oldukça geniş ve kültüre dayalı bir konudur; bu nedenle çalışmanın sonuçları farklı ülkelerde, farklı sosyokültürel yapılarla tam olarak aynı boyutta değerlendirilmemiştir. Derleme çalışmalarında yaygın görülen bir sınırlılık olarak, kullandığımız kaynakların geneli öz bildirime dayalı verilere sahiptir. Bu durumda katılımcıların cevaplarında yanlılık olasılığını artırabilmektedir. Son olarak, literatürde dijital medya kullanımının madde kötüye kullanımına etkileri üzerine çalışmalar sınırlı ve yetersiz olduğundan, bu alana yönelik daha nitelikli araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu sınırlılıklara rağmen, çalışma madde kötüye kullanımının risk faktörlerini güncel literatürle ele alarak, alana önemli katkı sağlamak ve koruyucu-önleyici projeler için rehberlik etmektedir.

Kaynakça

Acar, B., Çakır, G., Karaköse, Ş., & Yaman, Ö. M. (2022). Alkol ve madde bağımlısı bireylerin tedavi süreçlerinde ve motivasyonlarında sosyal destek sistemlerinin etkisi. *Bağımlılık Dergisi*, 23(4), 452–463.

Altonji, J. G., Cattan, S., & Ware, I. (2017). Identifying sibling influence on teenage substance use. *Journal of Human Resources*, 52(1), 1–47.

American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed.). APA Publishing.

Asya, Ö. Z. A. Y., & Yüksel, H. (2024). Madde bağımlılığı tedavisi görmüş bireylerin gözünden madde kullanımı: Nedenler, tedavi süreçleri ve toplumla bütünleşme. *The Journal of Social Sciences*, 68(68), 366–415.

Başıyigit, H. (2021). Kentleşme, göç ve bağımlılık ilişkisi: Sosyal çevre ve risk faktörleri. *Bağımlılık Dergisi*, 22(3), 201–210.

Börekçi, D. (2021). Madde bağımlılarında aile yapısı ve erken yaşam deneyimlerinin etkisi. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 24(3), 185–194.

Cüceler, S., Yılmaz, M., & Türkleş, S. (2022). Madde bağımlısı bireylerin yaşadığı psikososyal sorunlar, uygulanan kanıt temelli müdahaleler ve hemşireliğin rolü. *Bağımlılık Dergisi*, 23(1), 105–110.

Cüceler, S., Yılmaz, M., & Türkleş, S. (2023). Madde bağımlısı bireylerin yaşadığı psikososyal sorunlar ve aile etkisi. *Bağımlılık Dergisi*, 23(1), 105–110.

Çakır, G., Acar, B., Kılınç, K., Sayhan, N., Demirli, Y., & Yaman, Ö. M. (2022). Saha çalışanlarının gözlemleri aracılığıyla madde bağımlısı çocuğu olan ailelerin özellikleri ve deneyimleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*.

Demirbaş, H. (2020). Madde kullanımı ve bağımlılığında kullanılan dilin önemi. *Bağımlılık Dergisi*, 21(2), 149–162.

Demirel, Ü. (2021). *Türk Ceza Kanununda uyuşturucu veya uyarıcı madde suçları* (Yüksek lisans tezi). Çankaya Üniversitesi.

Duman, M. Z. (2021). Van’da madde kullanımı ve bağımlılığı etkileyen ailesel faktörler. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 45, 313–336.

Görgülü, T. (2019). Madde kullanım risk faktörleri ve madde kullanım davranışının sonuçları: Madde kullanıcılarının deneyimlerine ilişkin nitel bir çalışma. *The Turkish Journal on Addictions*, 6(3), 511–538.

Görgülü, T. (2019). Madde kullanım risk faktörleri ve sosyal çevre. *The Turkish Journal on Addictions*, 6(3), 511–538.

İlhan, G., & Acıpayam, C. (2015). Orak hücreli anemi’de kemik yoğunluk anomalileri ve ilişkili faktörler. *Kocaeli Tıp Dergisi*, 4(2), 1–3.

Karataş, H., Kandemir, H., Kandemir, S. B., & Akın, R. (2015). Lise öğrencilerinde riskli madde kullanımının incelenmesi. *Harran Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 13(1), 23–31.

Karataş, Z. (2021). Madde bağımlılığının nedenlerine, sosyal tedavi ve rehabilitasyonuna ilişkin görüşlerin odak grup yönetimleriyle belirlenmesi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 25(1), 67–94.

Kardaş, Ö., & Kardaş, B. (2023). Çocuk ve ergen madde bağımlılığı tedavi merkezine başvuran olguların sosyodemografik ve madde kullanım özelliklerinin incelenmesi. *Bağımlılık Dergisi*, 24(2), 174–185.

Kargın, M., & Hiçdurmaz, D. (2018). Madde kullanım bozukluğu olan bireylerde sosyal işlevsellik, algılanan esenlik ve stresle başa çıkma. *Bağımlılık Dergisi*, 19(2), 35–39.

Karakülah, K., Şengül, C., & Şengül Balcı, C. (2014). Sigara bağımlılığının genetiği. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*.

Kılıç, M., & Uzunçakmak, T. (2020). Üniversite öğrencilerinde madde kullanım eğilim düzeyi ve risk faktörleri. *Bozok Tıp Dergisi*, 10(3), 1–5.

Mutlu, E. A., & Sarıkaya, Ö. Ö. (2019). Bir AMATEM kliniğinde tedavi gören hastaların sosyodemografik verilerinin incelenmesi. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 22(3), 276–285.

Özay, A. (2023). Küreselleşme, modernleşme ve madde kullanım eğilimleri. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 34(2), 455–472.

Özsat, K., & Işıktas, S. (2023). KKTC'deki üniversite öğrencilerinin madde kullanım sıklığı ve özellikleri. *Bağımlılık Dergisi*, 25(2), 165–179.

Semerci, M., Karaman, H., & Yaman, Ö. M. (2022). Bağımlılıkta arkadaş etkisini anlamaya yönelik bir inceleme: YouTube videoları üzerinden bir analiz. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 10(28), 90–110.

Şencan, F. (2021). Bağlanma kuramı ve madde kullanım davranışı. *Türk Psikoloji Yazıları*, 24(1), 45–60.

Şencan, F., & Canatan, K. (2021). Göç ve kente uyum süreçlerinde madde kullanan ergenlerin bağımlılık tipolojileri. *Adam Academy Journal of Social Sciences*, 11(2), 149–172.

Tanrikulu, A. Ç., Çarman, K. B., Palancı, Y., Çetin, D., & Karaca, M. (2009). Kars il merkezinde üniversite öğrencileri arasında sigara kullanım sıklığı ve risk faktörleri. *Türk Toraks Dergisi*, 10(3), 101–106.

Taylan, H. H., & Keskin, Y. (2019). Sakarya'daki liselerde madde kullanımını etkileyen demografik faktörler. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 4(57), 457–470.

Volkow, N. D., Koob, G. F., & McLellan, A. T. (2016). Neurobiologic advances from the brain disease model of addiction. *New England Journal of Medicine*, 374(4), 363–371. <https://doi.org/10.1056/NEJMra1511480>

Yakar, B., & Pirinççi, E. (2019). Bir üniversite hastanesi polikliniğine başvuran hastaların sigara ve alkol bağımlılık düzeylerine etki eden faktörler. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 14(2), 57–65.

Yüksel, H., & Tuzcu, Ö. (2023). Lise öğrencileri arasında sigara, alkol ve uyuşturucu madde kullanımını etkileyen sosyo-demografik faktörler. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 80, 117–131.